

Diane L. Wolf. Beyond Anne Frank: Hidden Children and Postwar Families in Holland. Berkeley & Los Angeles, California: University of California Press. 2007. 391 pages

אסתר הרצוג*

הספר עוסק בילדים שנמסרו על ידי הוריהם וקרוביהם להשגחה ולמסגרות בכתבי משפחות בהולנד בתקופת השואה. הוא מתאר את ההיסטוריה ואת הזיכרון של חוויית ההסתתרות עבור ילדים אלה ובוחר את הדינמיקה של חיי משפחותיהם לפני המלחמה ואת הניסיונות לבנות את חייהם אחריה. דיאן וולף מציגה את ספרה כעין חלופה ל"סיפורה הקטוע של אנה פרנק", שהוא בעיניה חריג שאינו מייצג את גורל הילדים המוסתרים בהולנד.

הספר מבוסס על ראיונות עם 39 נשים ו-32 גברים שהושתרו בילדותם במשפחות הולנדיות (41 מהם מתגוררים היום בהולנד, 18 בארצות הברית ו-12 בישראל). כשהושתרו היו הילדים בטווח גילים רחב מאוד, מתינוקות בני יומם ועד נערים בגיל ההתבגרות, ועדויותיהם מוצגות בהתייחס לשלוש קטגוריות: ילדים ששני ההורים שבו לאסוף אותם, אלה שרק הורה אחד שב אליהם, ואלה שנותרו יתומים.

סיפורי הילדים שבגרו מעוררים עניין והדהות, ותיאורי הרקע ההיסטורי וניתוח הטיעונים המרכזיים נשענים על ספרות רלוונטית מרתקת. תרומתו העיקרית של הספר היא בהדגשת קורות הילדים כרצף בין חייהם לפני המלחמה, במהלכה ואחריה, וכן בהצגת המורכבות של המצבים שאליהם נקלעו הילדים אצל המשפחות המסתירות ובמסגרות שאליהן הגיעו עם שוך הסערה. מסקנתה המרכזית של וולף היא שהתקופה שלאחר השואה נחוותה על ידי הילדים כתחילתה של מלחמה: מפגש עם הורים שנתפסו כנוטשים ואף כזרים, אילוץ לחיות עם מבוגרים טעוני טראומות והכרח להיפרד ממשפחות שאליהן נקשרו. מאידך גיסא מצאה וולף להפתעתה שרוב הילדים הצליחו לשקם את חייהם, להקים משפחות ולהשיג יציבות יחסית. עוד מצאה ש"היציאה מהמסתור" התרחשה שוב בשנות התשעים כחוויה מעצימה, כשהילדים שבגרו זכו סוף סוף להכרה בחוויותיהם כחלק מההתרחשות הקולקטיבית, שכן עד אז נתפסו כמי שלא סבלו בשואה סבל של ממש.

בעקבות הצגת סיפוריהם של הילדים מעלה המחברת שאלות מתחום המחקר החברתי הרחב ומשליכה מהן על סוגיות כמו רגשות, זיכרון, משפחה, דת, הורות, אמהות, אימוץ ואומנה. שאלה מרכזית אחת מתייחסת למהות המשפחה. היא סבורה שאפשר לראות במגוון הרחב של המסגרות המשפחתיות שבהן חיו הילדים מעין תופעה מקדימה למשפחות פוסט-מודרניות, הגדרה שצמחה רק שישה עשורים אחרי ההתנסויות של הילדים בסוגי המשפחה השונים, במהלך המלחמה ולאחריה. לטענתה, המורכבות המשפחתית שבפניה עמדו הילדים לאחר המלחמה מאתגרת כל הנחה של משפחה ביולוגית גרעינית כנקודת מוצא לדיון במוסד המשפחה ומטילה ספק בעליונותם של קשרי דם על פני קשרי תמיכה רגשית ותחושת יציבות, שכן פעמים רבות הורע מצבם של הילדים שחזרו לחזקת הוריהם או קרוביהם לעומת מצבם

* התכנית לאנתרופולוגיה, המכללה האקדמית בית ברל

בקרב המשפחות שבהן הסתתרו. וולף מערערת גם על תפיסת הייחודיות של קשרי אם-ילד בעזרת דוגמאות שבהן ילדים (ובעיקר ילדות) שחזרו לחזקת אמהותיהם סבלו מחסך רגשי, לעומת דוגמאות (בוודות) של אבות שהיטיבו עם ילדיהם. מכאן היא גוזרת גם שאין לקבוע מהי טובת הילד, שכן חיי ילדים מתפתחים לכיוונים שקשה לצפות. וולף דנה גם בסוגיית הזיכרון הקולקטיבי ומצטרפת לחוקרים הסבורים שהזיכרון נבנה בדרך חברתית, יחסית ואינטראקטיבית.

בהתייחסה לתחום לימודי יהדות וחקר השואה טוענת המחברת כמה טענות: ראשית, ממצאי מחקרה עושים לדעתה האנשה למשפחות היהודיות, בשל החשיפה שלהן כמקום של קונפליקטים ובמקרים מסוימים אפילו כאתר של התעללות, ולא בהכרח כמבצר של יציבות ותמיכה. שנית, המחברת מתריסה נגד תפיסות שמייצרות היררכיית סבל בין קבוצות ששרדו את השואה וקובעת שאין לתחום את הדיון בשואה בהקשר היהודי, אלא ראוי להשתמש בו לצורך יצירת אתיקה של פוסט-שואה במסגרת דיון שווינוי ולא היררכי. שלישית, וולף מציעה להרחיב את חקר השואה אל מעבר לסיום המלחמה, בשל ההשלכות ארוכות הטווח שהיו לה על אלו שחוו אותה ישירות או בעקיפין.

חסרונו הבולט של הספר טמון בכך שאינו מחדש בעיקרי טענותיו לגבי משפחה והורות כיצירה חברתית-תרבותית ולגבי היות הזיכרון אינטראקטיבי ודינמי ולא מייצג של עובדות היסטוריות. בעיה אחרת היא השימוש בדוגמאות קיצוניות להצגת הנושא והטיעונים. למשל, הספר פותח בסיפורו של מקס, שנמסר לזוג הולנדים בשנת 1942, כשהיה בן שש. צרותיו החלו עם סיום המלחמה, עת התייצב אביו בבית המשפחה ותבע לקבלו לחזקתו. לאחר שלוש שנים שבהן הצליחו ההורים האומנים לרחות את החזרת הילד, הוא הועבר לידי אביו ואמו החורגת, ומאותו היום הידרדר מצבו מאוד: בעוד האב נעדר לתקופות ממושכות לרגל עסקיו, הרבתה האם החורגת להעניש את מקס, להכותו ואף להתעלל בו מינית.

השימוש בסיפור קיצוני כדי לטעון שמלחמתם של הילדים המוסתרים החלה לאחר המלחמה מעורר אי אמון. הדבר בולט במיוחד נוכח הביקורת של המחברת על השימוש בסיפורה יוצא הדופן של אנה פרנק כמייצג את גורל הילדים היהודים שהוסתרו בהולנד. בקיצוניות דומה היא מציגה את האמהות שחזרו מהמלחמה כדי לקחת את הילדים באופן מכליל כאמהות חסרות יציבות רגשית שלא היו מסוגלות לתת לילדיהן חום ותמיכה, שלהם היו הילדים כה זקוקים. וולף עושה שימוש מעורר הסתייגות בסיפורים אלו כדי לטעון שתפיסת המשפחה המבוססת על ביולוגיה היא לעתים צרה מדי, אם לא הרסנית, ולפיכך יחסי חום וקרבה שאינם בין שארי בשר לעתים עדיפים על אלה שבמשפחה ביולוגית. במקרים כאלו, לטענתה, מוטב היה מבחינת טובת הילדים להשאירם אצל המשפחות המסתירות, אם המשפחות רצו בהם ואם לילדים היה טוב אצלן (עמ' 272). טענה כזו בעייתית מבחינה מוסרית בהקשר של השואה, אך גם בשל השלכותיה החברתיות הרחבות. בהמשך לגישה זו אפשר היה לקבוע למשל שמוטב היה לילדי ניצולי שואה שגדלו באווירת חסך רגשי וטראומות מושתקות לגדול במשפחות שבהן ההורים לא חוו את השואה. ומכאן אפשר לגזור גם להקשרים אחרים כמו משפחות במצוקה, משפחות מהגרים וכיוצא באלה. פירושה של תפיסה כזו הוא שצרכיה של אם ביולוגית זניחים לעומת אלו של הילד שנשאה ברחמה וילדה. האם (והאב) שחזרה מהגיהנום הנאצי לאחר שעשתה מעשה הקרבה יוצא דופן של התנתקות מילדה (או ילדיה) כדי להצילם, ולאחר ששרדה את מחנות ההשמדה והמשיכה

בחיפושיה הנואשים אחר ילדיה, מצופה לשלם שוב את המחיר, שהרי היא "רק" אם, ומי ש"באמת" חשוב זה הילד. למרבה האירוניה סותרת וולף את עצמה, מפני שבמקום אחר היא טוענת כאמור שאין לדעת מהי טובת הילד, ומי יכול וראוי לקבוע זאת. אף שגורל הילדים הוא הדבר החשוב בעיניה, וולף אינה מציעה לברר איתם את העדפותיהם.

זאת ועוד, הדוגמאות שמביאה וולף, למעט במקרים הקיצוניים של התעללות, אינן מלמדות שמצב הילדים שגדלו אצל הורים ששרדו היה קשה יותר מזה של ילדים שגדלו בבתיים "רגילים", שגם בהם מתקיימים קונפליקטים וחסכים. משפחות שבהן מתעללים בילדים מצויות גם בחברה המוכרת לנו, וידוע הוא שמשפחה אינה בהכרח מבצרו של הילד, ולעתים קרובות היא מקום של חיכוכים דווקא, ואף של אומללות. אך אין כל ערובה שמסגרות חברתיות אחרות, כמו משפחות אומנה ומסגרות מוסדיות, מסוגלות לספק לילדים יתר הגנה, תמיכה והכשרה לחיים הבוגרים. אין צורך להרחיק למציאות הנאצית והפוסט-נאצית כדי לדעת שמשפחה היא אינה מסגרת חברתית אידיאלית, שהיא יצירה חברתית-תרבותית במהותה, לא פחות מאשר ביולוגית, ושהמשפחה המודרנית היא יציר כפיה של המדינה למימוש צרכיה.

מלבד החולשות המהותיות של טיעונים שונים, יש בספר כמה חסרונות שקשורים למבנה ולדרך הצגת הממצאים. כבר הוזכר השימוש בדוגמאות קיצוניות כמייצגות תופעות רחבות. הספר מכיל מבוא ארוך על היהודים בהולנד, לפני המלחמה, במהלכה ואחריה (עמ' 54-125), אך נראה שניתן היה להציג את הדברים ביתר תמציתיות בלא לפגוע בהצגת הרקע המתבקש של נושא הספר. שנית, החלוקה לקטגוריות של ילדים שבה נוקטת וולף כדי להציג את הסיפורים ולנתחם מקשה על המעקב אחריהם ומצריכה מאמץ כדי לקשר את הפרטים המתווספים לאלו שהוזכרו בחלקים קודמים. יתר על כן, החלוקה אינה מוכיחה את עצמה במונחים של הבדלים מהותיים בין הקבוצות.

ולסיום, בספר מוצגים לעתים טיעונים ללא ביסוס מספק. לדוגמה, וולף מרבה לציין את האנטישמיות של הממשלה ההולנדית ובעיקר של הוועדה שדנה בגורל הילדים לאחר המלחמה (עמ' 94-109). טענתה שאין בכוונתה לעשות דמוניזציה ליחסה של הולנד אל היהודים לעתים אינה משכנעת. תיאוריה את היחס המשפיל והבלתי מתחשב אל היהודים שחזרו לאחר המלחמה נשמעים מוכרים ממקומות אחרים, כולל ישראל, ואין צורך להרחיק עד לתקופת עלייתם של ניצולי השואה ארצה, די להיזכר ביחסן של ועדות ממשלתיות שמטפלות בשורדי השואה, בסוגיית תשלומי פיצויים ובסיוע לשורדים נזקקים ממש בימים אלה.